

МЕЛЬНИК О.А.

*кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник лабораторії
загальної психології і історії психології імені В. А. Роменця,
Інститут психології ім. Г. С. Костюка НАПН України*

РОЗВИТОК ПСИХІКИ ЛЮДИНИ ЯК ПРОЦЕС САМОВДОСКОНАЛЕННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ФІЛОСОФСЬКО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

У статті представлені психологічні ідеї фундаторів київської школи філософської психології. Доводиться, що зміст філософсько-психологічної думки на початку ХІХ ст. формувався не без впливу релігійних уявлень, котрих дотримувалися фундатори київської школи філософської психології. Стверджується, що провідним принципом у розумінні психіки на початку ХІХ ст. виступає принцип субстанційності, де психіка – це вічна особистість, безсмертна істота, незалежна від матерії; є замкненою, самодостатньою та відокремленою від усіляких зв'язків із матеріальною дійсністю, початком. Розкривається ідея поетапного психічного розвитку людини. Наголошується, що у кожному віковому періоді життя людина набуває певних навичок, наприклад, керувати своїми емоціями, не вчиняти поспішних, необдуманих вчинків під їхнім впливом, ставати рішучою задля подолання згубних звичок і здійснювати гідні вчинки та вибори. Констатується, що психічний розвиток людини насамперед розуміється як процес самовдосконалення і повинен скеровуватись у означеному напрямку та відбуватись безперервно.

Ключові слова: *дух, душа, психіка, розвиток психіки людини, вдосконалення, самовдосконалення.*

Постановка проблеми. Новий етап розвитку психологічного знання є підготовлений попереднім, обумовлений визначеною кількістю характерних для свого часу провідних ідей. Потужним осередком розвитку київської школи філософської психології українськими вченими (Губко О. Т., Костюк Г. С., Летцев В. М., Рождественський Ю. Т. та ін.) визнаються представники Київської духовної академії, адже перші викладачі курсу психології в Київському університеті Св. Володимира свій науковий і професійний шлях розпочинали в стінах саме Академії. Протягом близько двох століть цей учбовий заклад був зосередженням найкращих наукових сил України та здійснив значний вплив на розвиток духовного життя нашої держави.

Зміст філософсько-психологічної думки на початку ХІХ ст. формувався не без впливу релігійних уявлень, яких дотримувалися фундатори київської школи філософської психології. Якими ж були, на чому будувалися психологічні погляди про людину у вчених, котрі стояли біля витоків київської школи філософської психології?

Мета статті полягає у здійсненні та представленні результатів історико-психологічної реконструкції уявлень про розвиток психіки людини в залежності від провідних наукових ідей.

Виклад основного матеріалу. З історичних джерел відомо, що систематичне, але не обов'язкове викладання психології як науки про душу на початку XIX ст. у Київській духовній академії започатковується І. М. Скворцовим (1795-1863) у 1819 році і знаходить неабияку підтримку з боку керівництва [6]. З відкриттям у Києві університету у 1834 році Іван Михайлович займає кафедру богослов'я. Після спрощення філософських кафедр в університеті у 1850 році І. М. Скворцов призначається за затвердженням св. Синоду викладачем логіки та психології, читання останніх здійснював протягом 9 років. При цьому будучи впродовж багатьох років єдиним представником у Київській духовній академії кафедри філософії, І. М. Скворцов викладав і курс досвідної психології; остання була складовою частиною програми філософської освіти, котра включала в себе окрім психології, логіку, метафізику, моральну філософію та історію філософії. Спроби вченого спеціалізуватися на визначеній дисципліні були марними із причини, котра знаходилась виключно у сфері зовнішніх обставин, зокрема у силі частоті зміни кадрового складу на філософській кафедрі.

Ключовими ідеями І. М. Скворцова стосовно психології як наукової дисципліни, її призначення, важливості та завдань, які вона може вирішити, визнається **винятковість і практична спрямованість психології**. Професор був переконаний, що знання, які можна здобути завдяки психології, людина не може отримати ніде. Але задля їх отримання людині необхідно здійснити достатньо серйозну роботу у здобутті знань в інших наукових дисциплінах. І лише психологія, ті знання, які нею виробляються, вважає І. М. Скворцов, здатні зробити людину по-справжньому щасливою, принаймні, за бажанням самої людини допомогти їй у цьому. Сама ж людина, переконаний професор, є створена Богом і визнається вищим Його творінням на землі.

Розглядаючи психічні процеси відчуття та сприймання, І. М. Скворцов висловлює думки з приводу важливої функції, яку вони виконують задля пізнання зовнішнього та внутрішнього світу людини й указує на їх розвиток, зміну та вдосконалення протягом життя. І саме зі знань, які людина отримує від відчуттів та сприймання, переконаний І. М. Скворцов, вона отримує первинні знання про світ, наповнює своє душевне життя. За найважливіший орган відчуття професор визнає зір, бо саме завдяки зору людина отримує найзагальніші знання. Але й слухові відчуття допомагають людині в здобутті знань від інших, для засвоєння істин, проте без пам'яті всі ці знання нічого б не значили, оскільки саме пам'ять називається професором берегинею, без неї існування людини ставало б під загрозу.

І. М. Скворцов розглядає людину з релігійних позицій. Людина – це насамперед християнин, і бути християнином – означає проводити постійну роботу над собою, своїми душевними проявами та поведінкою. Знайомлячи вихованців Академії з питаннями дослідної психології, І. М. Скворцов не оминає й теми смертності та безсмертя: “Усі ми жертви смерті, і яким чином сподіваємося на безсмертя? Але для чого ж усі живемо, якщо назавжди вмираємо, для чого вдосконалення людини, для чого відчуття безсмертя?” [5]. При відповіді на ці запитання, з одного боку, богослов спирається на Св. Письмо, говорячи, що за смертю стоїть безсмертя, а з іншого – щоб стати безсмертною, людині необхідно піднятися до небесного й вічного; смерть замінюється народженням.

Професором відкидається ідея цілковитого фаталізму стосовно залежності людини від Бога. Навпаки, вважає І. М. Скворцов, людині необхідно навчитись органічного поєднання віри у вище й вічне із власною активною та свобідною позицією при виборі та вчиненні своїх діянь, бо саме спонукання до дій і його спрямованість походять із самого ества людини та її власної волі.

Найважливішим завданням при вихованні людини, переконаний І. М. Скворцов, є донесення до людини почуття власної гідності, оскільки, без усвідомлення в собі образу Божого не може бути істинно-релігійного чуття. Це головна мета християнства – стати новою людиною, створеною Богом, у правді й тяжінні до істини [5].

Виховання повинне починатися від самого народження людини та має здійснюватися постійно. Це є вкрай важливим моментом у психологічних поглядах І. М. Скворцова. Також до народження дитини необхідно ставитись із великою відповідальністю, яка не повинна втрачатись і надалі. Навчати дитину до її повноліття є завданням батьків та оточуючих. Надалі розвиток повинен здійснюватися через пізнання оточуючого та самопізнання, розвиваючи тим самим розум. При цьому розумовий розвиток здійснюється у практичній діяльності, у власних діях. Розум сприяє набуттю істини та добродійності, допомагає людині розібратися у всьому, що відбувається, та у своїх душевних проявах, ставати досконалою. Якби людина, переконаний професор, була б простою твариною, то перед нею не стояло б завдання стати досконалою і вчиняти задля цього якісь дії. Людина має потребу в досконалості щодо себе та своєї природи, має розібратися, чого їй не вистачає та що заважає в її досягненні. Велику допомогу в цьому людині надають книги. Саме читання книг сприяє здобуттю знань, наповненню душевних проявів, але обирати, що читати, необхідно з відповідальністю, радить професор.

Для досягнення досконалості людині необхідно завжди зберігати єдність віри, розуму й серця, тотожність своєї природи. У центр досягнення досконалості ключовою умовою професором визнається саме любов. Продовжуючи лінію наукових ідей попередників, які визнава-

ли любов головним почуттям людини, І. М. Скворцов визнає її вищою чеснотою. Народжуватись і виховуватись дитина повинна в любові. Здобуття знань, будування відносин з іншими людьми також повинні відбуватись обов'язково в любові. Але головною умовою при цьому повинна бути саме взаємна любов, стверджує І. М. Скворцов, адже вчиняти з любов'ю до тих, хто її не має і не хоче мати в собі, може завдати іншій людині душевного болю та страждань, викликати почуття розчарування. У своїх ідеях з приводу любові професор констатує, що небесна стихія життя є любов, і блаженний є той, хто до цієї стихії відкриває свій духовний слух і сердечні вуста [там само].

Призначення ректором Київської духовної академії архімандрита Інокентія (1830 р.) відіграло ключову роль у популяризації курсу психології в Академії. Саме Інокентій ініціює введення обов'язкового проходження вихованцями Академії курсу досвідної психології, затверджуючи це рішення на академічній конференції (1836 р.).

У психологічних поглядах преосв. Інокентія (1800-1857) людина визнається як "перший предмет вивчення; ще в глибоку давнину вчили: "пізнай самого себе". Чому ж таким важливим є це вчення про людину?" [1, с. 93]. Тому що, на думку фундаторів київської школи філософської психології, без знання себе неможливо правильно діяти. Крім того, через пізнання себе людині зручніше здобувати знання про Бога та інших. Що стосується Бога, то для Його пізнання наявна необхідність знання про себе полягає в тому, що всі найкращі риси, котрі людина приписує Богу при зіставленні понять про Нього, зняті більшою частиною із самої людини.

Звідки ж походить людина? На це запитання преосв. Інокентій знаходить відповідь і повністю з нею погоджується, приймаючи думку Мойсея, оскільки за історичну правдивість розповідей Мойсея, зазначає Інокентій, ручається все християнство. Крім того, він зауважує, що на підтримку істини Мойсеєвого оповідання посилаються всі письменники Нового Заповіту як на істинного історика.

Власне дослідження щодо людини, її сутності та особливостей Інокентій починає з оповідань Мойсея як розповідача про перших людей. Преосвященний здійснює ретельну реконструкцію подій, що відбувались, ураховує деталі та завдяки проведеним міркуванням, котрі оформились у певні умовиводи, подає результати своєї роботи.

Порівнюючи перших людей із теперішніми, Інокентій вказує на різницю між ними, визнаючи їх досконаліми у свій час, про що свідчать його міркування із цього приводу: "...письменники Нового Заповіту не займалися дослідженням щодо походження людини. Вони дивляться на теперішній її стан і майбутнє, а в минуле не заглиблюються" [там само, с. 102]. Таким чином, на думку Інокентія, прямих джерел, із котрих можна було б почерпнути свідчення про первісний стан людини, небагато, але в даному випадку це можливо здійснити опосередкованим способом. Перший спосіб – це вчення про стан відродже-

ної людини в християнстві: властивості цієї людини можна перенести на властивості первісної людини. Другий спосіб – це вчення про майбутній стан людини, котрий буде, або такий стан, у якому знаходилися невинні люди [там само].

Продовжуючи дослідження психологічних особливостей первісної людини, Інокентій задумується про розум та мислення. “Мойсей прямо не говорить про це, зазначає вчений, і не називає людину досконалою. Після того, як були надані імена всім тваринам, Бог схвалив Адама, але не назвав його мудрим” [там само, с. 103]. Для того щоб висунути припущення щодо розумових здібностей первісної людини, преосвященний іде шляхом умовиводів. “Тож з яких характеристик, представлених Мойсеєм, можна говорити про розум первісної людини? Перша риса – назва, що дана тваринам. Ці назви Адам не сам узявся давати, а Бог примусив його назвати тварин. Чому ж Бог Сам не назвав їх? Без сумніву, для того, щоб надати Адаму можливість до тренування свого розуму, своїх пізнавальних сил. Крім того, через називання тварини немовби увійшли в підпорядкування людині: у давнину вважалося, що надання назви означало залежність того, кого називають, від того, хто називає” [там само, с. 103]. У називанні тварин, зробленому Адамом, Інокентій вбачає:

а) “що Адам мав велику силу розуму; бо людині з недостатнім розвиненням розуму Бог би не доручив таку роботу; при тому, якщо всі названі Адамом імена схвалені Богом, означає, що Адам мав здатність до розсудливості і пізнання;

б) видно, що силі розуму Адама був необхідний розвиток, який здійснився через вправу надання імен тваринам; це було потрібне для досвіду; Бог привів тварин до Адама, показуючи наставника, який бажає випробувати свого учня” [там само].

Продовжуючи міркування в цьому напрямі, Інокентій зауважує, що надання назви тваринам Адамом саме по собі є досить вдалим, бо через огляд усього тваринного світу він здобув досить велику кількість знань. Крім того, через це не лише розум Адама міг удосконалюватись, але й словниковий запас. Якщо він надав імена всім тваринам, виходить, що його мова була достатньо досконалою, “бо досконалість слова слідує за досконалістю розуму” [там само, с. 104]. Отже, підіб’ємо підсумок: надання імен тваринам, яке здійснив Адам, показує, що його розум був належно розвинений, що запас слів у нього був на високому рівні, відповідно, розумово він був достатньо розвиненою людиною, знав світ тварин. Оскільки тваринний світ не можна знати, не знаючи світу природи, особливо рослинний світ, то із цього випливає, вважає Інокентій, що Адам мав уявлення про всю природу. Друга риса розуму, яку виділяє преосвященний, – це дізнавання про походження дружини та надання їй імені. Але при цьому, зазначає Інокентій, є риси протилежні, з яких ми можемо побачити слабкість розуму первісних людей. Такими є: 1) бажання рівності Богу; 2) думка про те, що Бог може

заздрити. Таким чином, у розповідях Мойсея є риси, які показують силу розуму первісних людей і його слабкість. “Адам був, так би мовити, духовним немовлям, і тому не всі сторони були в нього розвинені, особливо не розвиненою в нього була та сторона, котрою він торкався зла. При всьому тому він міг мати найбільшу силу розуму. І тепер, у наш час, є люди, котрі з легковір’ям немовляти та простою поєднують дуже великий розум” [там само, с. 106]. Із цього приводу Інокентій робить висновок, що, за вченням Мойсея, первісні люди мали розум, із теоретичного боку – досить розвинений, а з практичного – недостатньо досвідчений.

Свої розвідки щодо сутності людини Інокентій продовжує через моральність. Ставить преосвященний і запитання, якою ж є людина в Мойсея з моральної сторони? “У Св. Письмі вказується, що в неї не було гріха, а чи була добродетель – не вказується; бачимо спрямованість на добро, але ця спрямованість могла змінитись на зло” [там само, с. 107]. Інокентій із цього приводу вважає, що первісним людям із моральної сторони бракувало досвіду, і наводить приклад. “Чим спокушається Єва? Красною яблука, його смаком” [там само]. Це показує, на думку професора, що чуттєві речі, навіть не настільки привабливі, якими є яблука, могли займати наших пращурів більше, ніж закон Божий, котрий був складений для них. Але й цьому віднаходить пояснення Інокентій, зауважуючи, що історія презентує подібні приклади. “Ми бачимо багато людей, у яких із великою добротою серця поєднуються якісь дивацтва, дивні нахили та звички” [там само]. Таким чином, Інокентій припускає, що первісні люди в стані невинності були, за розповідями Мойсея, з умом розвиненим, але без досвідченості, із серцем добрим, але не утвердженим у добрі. Попри все в Мойсея преосвященний знаходить твердження, яке характеризує досконалість перших людей, і ця досконалість втілена в образі Божому. Але Інокентій, розмірковуючи над цим, доходить певних висновків. “Це показує, що людина схожа на Бога, але чим і як – не видно. При цьому, без сумніву, вона не могла мати тих досконалостей, котрі притаманні Богу як істоті абсолютній” [там само, с. 108].

Вирішує Інокентій розв’язати і таке запитання: що ж мається на увазі під образом Божим? “Думки про образ Божий різняться: одні розповсюджують його на образ і тіло, а інші обмежують одним духом або душею” [там само]. Інокентій погоджується з першою думкою, вважаючи, що вся людина була образ Божий, а не одна її частина – душа. “Але, – запитує сам себе, – яким чином у тілі міг відобразитись образ істоти безтілесної?” [там само]. Інокентій говорить, “що так само, як і в дусі. Для нас це здається дивовижним тому, що ми уявляємо тіло достатньо грубим. Але що воно таке в собі самому, чи відмінне від духу, чи ні – ми не знаємо. А якщо воно за своєю суттю однакове з духом?” [там само, с. 109] У давнину Бога уявляли під людським виглядом, тому описували Його ходячим, літаючим на крилах вітру тощо.

Тому і вираз “людина створена за образом та подобою Божою” означає лише, на думку Інокентія, що людина створена такою, якою вона є. Приймати такий спосіб пояснення – те саме, що сказати, що людина створена за образом Божим і що вона створена за образом своїм, лише слова будуть різними, а смисл один і той самий, зауважує преосвященний.

Не залишає поза увагою Інокентій і людський організм, і додає, що організм і тіло перших людей не були такими вразливими, не залежали так від оточуючого середовища, як залежать тепер. Він говорить про те, що на людське тіло впливає холод і спека, від них залежать здоров'я та хвороби; до вигнання з раю тіло людини було безсмертним і залежало від плодів дерева життя. З його слів, “І сьогодні травами виганяються хвороби та віддаляється смерть, а тоді вона могла бути віддалена і назавжди. Нещодавно лікарі та хіміки шукали універсальні ліки. Цими-то універсальними ліками і було древо життя” [там само, с. 111].

Звідки беруть своє походження люди та їх душі тепер? Це запитання дуже хвилює Інокентія. На нього він відповідає так, надаючи результати своїх розвідок. Перший погляд: душа створена першою за тіло або разом із душею Адама. Другий погляд: душа безпосередньо твориться, або твориться Богом, коли вона потрібна; а потрібність ця визначається готовністю тіла; тіло буває готовим до прийняття душі після декількох місяців (шести) від зачаття, або при самому народженні. Третя думка – душу та тіло отримують діти від батьків. Останнє припущення передбачає матеріальне походження душі, і воно є вигідним як для філософів, на думку Інокентія, так і для християнської релігії. Для філософії: у ньому може стверджуватися думка про спільний початок людей, і за допомогою його усувається багато непорозумінь, поєднаних із першим припущенням. Для християнської релігії: за допомогою його можна легко пояснити всезагальне пошкодження, перенесення його на душу й тіло, єдність коріння від Адама, і ним цілковито спасається гідність верховної Істоти. Що стосується того, що цей образ походження душ різниться з образом походження душі першої людини, то, зауважує Інокентій, немає необхідності вимагати такого образу походження для всіх душ: “від першої людини походить весь людський рід, а тепер походять окремі її види поодинці; там було все дивовижно, а тут все може бути природньо” [там само, с. 124]. Підбиваючи підсумок вищезазначеним міркуванням, Інокентій висуває ще одне своє положення: “душа за своїми здібностями й законами та тіло за своїм складом у всіх людей схожі, незалежно від їхнього кольору шкіри” [там само].

Знаходить своє місце в поглядах преосвященного і роль спадковості в становленні та розвитку людини. “Діти схожі зі своїми батьками як у досконалостях, так і в недоліках, які можуть наслідувати наступні покоління” [там само]. Саме тому майбутні батьки, стверджує Інокен-

тій, повинні турбуватися, слідкувати за своїми думками та бажаннями, а також спонуканнями і прагнути до здійснення високих справ. “Історія надає багато прикладів, що думки батьків, їх бажання та погляди на речі мають величезний вплив при зачатті немовляти. І вбачаючи це, неможливо не здивуватися, як багато людей у цьому випадку підкоряється обставинам! Отже, думка про перехід душі від батьків до дітей видається вірогіднішою від двох інших думок. Вона вимагає подальшого пояснення та ретельного розкриття в подробицях, але це вже справа філософів і фізіологів” [там само, с. 124-125].

Закінчуючи результати розвідок щодо розуміння психології людини, її сутності, певних особливостей, зазначимо важливість діяльності, на яку вказував Інокентій, та її роль у становленні людини. Зокрема, щодо провідних діяльностей людини, цілями її занять вчений називає виховання та випробовування. При цьому самолюбство Інокентій вважає джерелом слабкості, а самовідданість виступає джерелом сили людини. Досконалою людина може стати лише завдяки навчанню, при цьому Інокентій говорить про його неперервність, постійність, бо лише в такому разі, за його переконаннями, людина розвивається й може стати досконалою. Не оминає преосвящений і не менш важливий компонент у здобутті людиною досконалості – навчання. При цьому Інокентій наголошує, що навчання повинне бути свідомим і мати добровільний характер, здійснюватися регулярно, висловлюючи думку, що “вчити необхідно свідомо та багатократно” [там само, с. 140].

Висновки. Отже, зміст філософсько-психологічної думки на початку XIX ст. формувався не без впливу релігійних уявлень, котрих дотримувалися фундатори київської школи філософської психології. Провідним принципом у розумінні психіки на початку XIX ст. виступає принцип субстанційності, де психіка – це вічна особистість, безсмертна істота, незалежна від матерії; є замкненою, самодостатньою та відокремленою від усіляких зв’язків із матеріальною дійсністю, початком. Фундаторами київської школи філософської психології визнається ідея поетапного психічного розвитку людини. У кожному періоді життя людина набуває певних навичок, наприклад, керувати своїми емоціями, не вчиняти поспішних, необдуманих вчинків під їхнім впливом, ставати рішучою задля подолання згубних звичок і здійснювати гідні вчинки та вибори. Стверджується факт потреби людини в досконалості. Дух уявляється як вищий початок у людині, містить усі можливі досконалості. Для досягнення досконалості людині необхідно завжди зберігати єдність віри, розуму та серця й тотожність своєї природи. Ключовою умовою в досягненні досконалості вважається любов. Народжуватись і виховуватись дитина повинна в любові. Здобуття знань, будівництва відносин з іншими людьми також має відбуватись обов’язково в любові, але любов повинна бути взаємною.

Список використаних джерел

1. Борисов И. О человеке. Труды Киевской духовной академии. ЮВ. Киев, 1869. С. 94-163
2. Губко О. Т. Психологія українського народу: в 4 кн. Кн. 1: Психологічний склад праукраїнської народності. Київ: ПВП «Задруга», 2003. 400 с.
3. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / под ред. Л. Н. Проколиенко. Москва: Педагогика, 1988. 304 с.
4. Рождественский Ю. Т. Психологія в Україні XVII - поч. XIX століття (спроба реконструкції та систематизації академічної спадщини): монографія. Умань: ПП Жовтий, 2011. 252 с.
5. Скворцов И. М. Записки по нравственной философии. Киев, 1869. 83 с.
6. Труды Киевской духовной академии. 1897. Май. № 5. С. 107-128.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Borisov I. O. (1869). O cheloveke. [Proceedings of the Kiev Theological Academy. SE.]. Kiev: Tip. gub. uprav. (in Russian).
2. Gybko O. T. (2003) Psihologiy ukrainskogo narody v 4 kn. Kn. 1. Psykholohichnyy sklad praukrayins'koyi narodnosti. [Psychology of the Ukrainian people in/ 4 books. Books. 1 Psychological composition of Pro-Ukrainian nationality] Kiev: PVP «Zadruha». (in Ukrainian).
3. Kostyk G. S. (1988). Izbrannyye psikhologicheskiye trudy / pod red. L. N. Prokoliyenko. [Selected psychological works / ed. L.N. Prokoliyenko]. Moskva: Pedagogika. (in Russian).
4. Rozhdestvensky Y. T. (2011). Psykholohiya v Ukrayini XVII - poch. XIX stolittya (sproba rekonstruktsiyi ta systematyzatsiyi akademichnoyi spadshchyny): monohrafiya. [Psychology in Ukraine XVII - post. The 19th table (a test of reconstruction and systematization of academic decline): a monograph]. Uman: PP Zhovtyy. (in Ukrainian).
5. Skvortsev I. M. (1869). Zapiski po npravstvennoy filosofii. [Notes on moral philosophy]. Kiev. (in Russian).
6. Trydu Kievskoy Duhovnoy Akademii (1897). May. Number 5 [Proceedings of the Kiev Theological Academy]. Kiev. (in Russian).

Melnyk O.A.**DEVELOPMENT OF THE PSYCHIC OF HUMAN AS A PROCESS OF SELF-IMPROVEMENT IN THE DOMESTIC PHILOSOPHICAL-PSYCHOLOGICAL TRADITION**

The article presents the psychological ideas of the sponsors of the Kiev school of philosophical psychology. It is argued that the content of philosophical and psychological thought in the early nineteenth century. We have to formed not without the influence of religious ideas, which were followed by the founders of the Kiev school of philosophical psychology. It is claimed that the leading principle in understanding the psyche in the early nineteenth century. there is a principle of substance, where the psyche is an eternal personality, an immortal being, independent of matter; is closed, self-contained, and separated from all connections with material reality, the beginning. The idea of gradual mental development of a person is revealed. It is emphasized that in every age of life, a person acquires certain skills, for example, to manage their emotions, not to make hasty, ill-advised actions under their influence, to become decisive in order to overcome bad habits and to make decent actions and choices. It is stated that the mental development of a person is first of all understood as a process of self-improvement and should be directed in a certain direction and occur continuously.

Keywords: *spirit, soul, psyche, development of human psyche, perfection, self-perfection.*